

‘Tehzîbu’l-Ahlâk’da Sevgi Erdemi

Mahmut AVCI (*)

Öz: Toplumsal yaşamda farklı karakterlere sahip ve farklı amaçlar peşinde koşan insanların bulunması aralarında bir çatışma ortamını doğurabilir. Bu çatışmaları sona erdirebilecek sevgi erdemi böyle bir toplumsal hayat için yaşamsal öneme sahiptir. Adalet, cesaret, iffet vb. erdemler en çok üzerinde durulan erdemler olsa da sevgi, her türden sosyal birlikteliğin can suyudur. İnsanlarda bulunan sevginin farklı türlerde ve farklı boyutlarda gerçekleştiği söylenebilir. Sözgelimi karı-koca arasındaki sevgi, arkadaşlar arasındaki sevgi, yöneten yönetilen arasındaki sevgi ve yaratıcıya karşı sevgi arasında farklılıklar vardır. Böyle farklılıkların olması da insanın tabiatı gereğidir. Burada önemli olan sevginin kalitesi ve sürekliliğidir. Biz bu makalede, ahlakî kararların şekillenmesinde etkili unsurlardan olan, üzerinde durulması gerektiğine inandığımız ve bugün için insani ilişkilerde ihtiyaç duyduğumuz sevgi erdemini İbn Miskeveyh’in görüşleri ışığında değerlendirmeye gayret göstereceğiz. Daha önce sevginin ne olduğunu, niteliğini ve ahlak felsefesindeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Erdem, İbn Miskeveyh, Tehzibul Ahlak, Sevgi.

The Virtue of Affection in ‘Tehzîbu’l-Ahlâk’

Abstract: The presence of people with different characteristics and pursuing different goals in social life can create an atmosphere of conflict between them. The virtue of affection that can end these conflicts with is vital for such a social life. Although virtues such as justice, courage, chastity, etc. are the most discussed virtues, affection is that the social unity of all sorts is source of life. It can be said that the affection found in human beings is in different species and in different sizes. There are differences in affection between husband and wife, affection between parents and children, affection between brothers and sisters, affection between friends, affection between governing and managed and affection for God. The nature of man also has such differences. The important thing here is the quality and continuity of the affection. In this paper, in the light of Ibn Miskeveyh's views we shall endeavor to evaluate the virtue of affection which are effective in shaping moral decisions, we believe in the need to be emphasized and we need in the human relations today. Before, we will try to put forth what it was the affection, its character and its place of in the moral philosophy.

Keywords: Ethics, Virtue, İbn Miskawayh, Tehzib al-Ahlak, Affection.

Makale Geliş Tarihi: 15.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.11.2018

---

*) Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
(eposta: mahmut.avci@usak.edu.tr)

I.Giriş

Birlikte yaşamının insanlar için bir ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu sebeple insanların bir takım kurallara ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Bu kurallar zaman içerisinde büyük çoğunlukla uygulamaların bir sonucu olarak doğmuş, toplumsal tecrübe birikimi ile nesiller boyunca aktarılmıştır. Bu kuralların başında da ahlakî kurallar vardır. Ahlakî kurallar ise yaptırım gücü yüksek kurallardır ve hem yerel hem de evrensel karaktere sahiptir. Yerel karaktere sahiptir çünkü farklılıklar gösterir; evrensel karaktere sahiptir çünkü dayandığı esasların niteliği büyük oranda rasyoneldir. Nihayetinde ahlak kuralları insanların ahlakî karar vermelerinde bir ölçüt konumundadır.

Ahlak tartışmaları ilkçağlardan itibaren felsefeye konu olmuş ve hemen hemen bütün filozofların kayıtsız kalmadığı bir alan olmuştur. İnsanın tecrübeler sonucunda oluşturduğu kuramları, kavramları ve değerleri çözümlmek ve ahlak teorileri oluşturmak ahlak felsefesinin temel uğraşdır denilebilir. İnsanın fiilleri ve bu fiillerin dayandığı temel ilkeleri kendisine konu edinen ahlak felsefesi, ahlak alanının temel sorunlarına felsefi bakış açısıyla yönelerek onları inceler, sorgular, çözümler yaparak bu sorunlar üzerinde düşünülmesini ve bunların dile getirilmesini amaçlar. Bu sebeple felsefi ahlakın esas görevinin “farklı şekillerde karşılaştığımız ahlak biçimlerini çözümlmek ve bu vesileyle farklı ahlak biçimleri hakkında bilgi sahibi olmak; daha sonra kendi ahlakî değerlerimizle ilgili kararlarımız ve bu kararlarımızın yol açtığı sonuçlar bağlamında bir genel bakış sahibi olmak” (Erdem, 2015: 15-16) olduğu söylenebilir. Düşünen bireyler, eylemlerin ahlakiliğini sorgulamaya başlayınca ve onlara bir değer yargısı yükleyince eylemler ahlakî nitelik kazanmaya başlar. Dolayısıyla ahlakî eylemin “keyfi bir eylem olmadığı; aksine, insan olarak varlığına ilişkin vazgeçilmez bir niteliğin ifadesi olduğu”(Pieper, 1999:23) tespiti yapılabilir.

Özgürlük, sorumluluk, vicdan, erdem gibi değerler alanının temel kavramları çerçevesinde tartışma konusu yapılan ahlak, Sokrates’ten günümüze kadar hem filozofların hem de farklı dinlere mensup din adamlarının ilgi alanına dâhil olmuştur. “Nasıl davranmalıyım?” sorusu sadece felsefenin değil dinlerin de temel konusudur. Bu çerçevede yaşamış ve yaşamakta olan bütün dinler kendi inanç ve pratiklerinde ahlak kurallarına yer vermişlerdir.

Felsefeye ait konuların ve felsefi tartışmaların İslam dünyasında yer bulmaya başlamasından önce ahlak konusu Kur’an ve Sünnet’te yer aldığı şekli ile tefsir, hadis, kelim ve fıkıh gibi çeşitli disiplinlerce ele alınmış ve yorumlanmıştır. İslam coğrafyasında 8. yy’dan itibaren çeviriler yoluyla kendine yer bulmaya çalışan felsefeye ilgi başlangıçta varlık, bilgi ve mantık konuları çerçevesinde, daha sonraları ise ahlak ve değerler alanında olmuştur.

İslâm düşüncesinin temel kaynaklarında ahlak terimi, genellikle fazilet ve reziletleri, iyi ve kötü huyları ifade etmek için kullanılmıştır. “İyi huylar ve faziletli davranışlar için hüsnü’l-huluk, mehâsinü’l-ahlâk, mekârimü’l-ahlâk, el-ahlâku’l-hasene, el-ahlâku’l-hamide kavramları kullanılmakla beraber kötü huylar için sûü’l-huluk, el-ahlâku’l-zemime, el-ahlâku’s-seyyie vb.” (Çağrı, 1989:10) terimler kullanılmıştır. Bunun yanında teorik ahlakla ilgili tartışmaların seyri genelde kelim, tasavvuf ve felsefe

içerisinde kendine yön bulmuştur. İnsanın mahiyeti, ahlaki yatkinlikleri, mutluluk ve ahlak eğitimi de bu disiplinler içerisinde kendine yer bulmuştur. Yine sevgiye dayalı ahlak anlayışları da özellikle Türk-İslam kültürü içerisinde kendine yer bulmuştur denilebilir.

İslam düşüncesinin kurumsallaşmaya başladığı dönemlerde içeride iktidar mücadeleleri, mezhep kavgaları; dışarıda şiddetli bir şekilde kendini hissettiren Moğol istilası bu düşüncenin yönünü de tayin etmiştir. Şiddet, savaş ve ölümlerin yol açtığı umutsuzluk, sevgiye olan ihtiyacı her zamankinden daha fazla hissettirmiştir. Kültürel ve siyasi sahada sevgiyi hâkim kılmadan huzurun sağlanamayacağı anlayışı yaygınlaşmış; buna paralel olarak dini sahada kudret ve kuvvet sahibi, cezalandırıcı bir Tanrı anlayışı yerini, merhametli bir Tanrı anlayışına terk etmiştir. Bu sebeple düşüncenin kurumsallaştığı felsefi, kelami ve tasavvufi sahalarda sevgi esaslı arayışlar hızlanmıştır (Çilingir, 2018:93-94).

İslam düşüncesinde fazilete karşılık gelen erdem, ahlak felsefesinde pratik alanda “Ne zaman, neye göre, kime karşı, ne sebeple ve ne ölçüde hareket etmek gerektiği” sorularına içerik oluşturur. Pek çok filozof erdemler konusunda kendince bazı belirlemelerde bulunmuştur. Adalet, cesaret, iffet vb. erdemler ise üzerinde en çok durulan erdemlerdir. Kindi'ye ait “Risale fi'l-hile li def'il ahzân”, Farabi'ye ait “Tahsilü's-sa'âde”, İhvanu's-Safa'ya ait “Ahlâkın Çesitli Olmasının Sebepleri Risalesi”, İbn Miskeveyh'e ait “Tehzib'ul Ahlak”, Nasreddin Tusi'ye ait “Ahlâk-ı Nasırî” ve Kınalızade Ali Efendi'ye ait “Ahlâk-ı Alâî” gibi eserler ise erdemli bir yaşamın yolunu gösteren müslüman filozofların ahlakla ilgili temel eserlerine bir kaç örnektir.

Biz bu makalede ahlakî kararların şekillenmesinde etkili unsurlardan olan, üzerinde durulması gerektiğine inandığımız ve bugün için insani ilişkilerde ihtiyaç duyduğumuz sevgi erdemini İbn Miskeveyh'in görüşleri ışığında değerlendirmeye gayret göstereceğiz. Ama önce sevginin ne olduğunu ve niteliğini ortaya koymaya çalışacağız.

II. Sevgi Erdemi

Sevgi kavramı, Yunancada *philia*, *eros*, *agape* sözcükleriyle ifade edilmiştir(Hançerlioğlu, 1993:71). Bu kavramlar arasında bazı farklılıklar vardır. Platoncu aşkın yanında, Aristotelesçi dostluğuda içeren sevgi(*philia*), coşkulu bir tarzda kaynaşarak ilahî aşkı (*agape*) oluşturur (Çilingir, 2018:73). “*Philia* genel olarak bağlanmayı, başka türden sevgiyi de içerirken, *agape*, dostluk ve yardımlaşma bağlamında sevgiyi”, paylaşmayı ve ilahî olana aşkı ifade etmektedir (Veysal, 2010:113).

Philosophia'da anlamını bulan ve dilimize ‘bilgelik sevgisi’ olarak geçen felsefe için sevgi, farklı dönemlerde farklı içeriğe sahip olmuştur. Eski Yunan düşüncesinde sevgi kelimesinden var edici anlamda ilk bahseden Empedokles olmuştur. Empedokles'e göre evrendeki bütün varlıklar sevgi ve nefretin çatışmasından doğmuştur. O'na göre, bütünlük sevginin nefreti yenmesi neticesinde sürekli olacaktır. Nefretin kazanması bozuluşu meydana getireceğinden sevginin kazanması elzemdir (Özden ve Elmalı, 2017:69). Yine sevgi, Sokrates'te bilgi, Platon'da aşk, Aristoda siyasal bir öge olarak

dostluk, Plotinus'da aşkın Bir'den Bir'e dönen bir kurtuluş, Augustinus'ta Tanrı sevgisi şeklinde bir içeriğe bürünmüştür (Çilingir, 2018:93). Kavramdaki bu dönüşüm yüzyıllara yayıldığında, bir nevi içinde bulunduğu kabın şekline göre şekil alan su gibi, farklı şekillerde tezahür etmiştir.

İslam düşüncesinde ise sevgiyi siyasi bir kategori olarak dönüştüren ilk sistemci düşünür Farabi'dir. Sevgi, Farabi'de adalet temelinde sevgi ve barışın hükmettiği erdemli bir toplum, İbn Sina ve İbn Miskeveyh'de dostluk, Tusi, Devvânî, Kınalızâde Ali ve Gülşenî de siyasi ve toplumsal erdem, İbn Bacce ve İbn Tufeyl'de toplumdan bireye indirilen sevgi, İbn Rüşd'de siyasal erdem şeklini alır. İslam dünyasında "sevgi" erdeminin, toplumsal sahada siyasi bir erdem olarak inşa etme girişimlerinin pek başarılı olduğu söylenemez. Bu sebeple sevgi edebi/mitsel sahaya geri döndürülmüştür. Yüceltilen bir insani aşk, Mevlana ve Yunus Emre'de olduğu gibi, ilahi aşkın, mistik ve teosofik evren algılamasının bir unsuru olmuştur. Bundan sonra verilen mesajın daha çok bireysel kurtuluşun toplum dahilinde yolunu gösteren, erdemli bir hayat tarzını özendiren öğütsel bir reçete niteliğinde olduğu aşikârdır (Çilingir, 2018: 94-95).

Evrende yaşayan tüm varlıklar, sevgiye hem çok şey borçludur hem de muhtaçtır. Bu evrenin en önemli varlığı olan insanın hayatında da sevginin önemli bir yeri vardır(Özden, 2007: 9). Sevgi kavramı, "nefret ve tiksindenin dışında kalan hemen her türlü duyguyu belirtmek için kullanılmaktadır."(Fromm, 1999:120). Baudillard (2004) ise "Sevgi konusunda, ya aklınıza eseni söyleyebilirsiniz ya da susup oturursunuz. Sevginin varlığını ise inkâr edemezsiniz." ifadeleriyle sevginin neliğini öz bir biçimde ifade etmiştir. Şekli nasıl olursa olsun sevgi, insan'ı güçlü, erdemli ve mutlu kılar. Bu sebeple sevgi insanın sahip olduğu en büyük nimetlerdendir. İnsanın konuşan, inanan, efsane kurabilen, yapıp eden, tarihsel bir varlık olması ve üç boyutlu bir zaman içinde yaşaması önemlidir (Mengüşoğlu, 1949: 31-32). Bütün bu vasıfları bir araya getiren nadir erdemlerden biri, yine insana ait olan sevgidir. Sonuçta insanlar sevgiyi hissediler, birbirlerine sevgi yoluyla sahip çıkarlar.

İnsanın tutum ve duygularından kaynağını alan hoşgörü, yardımlaşma, paylaşma, saygı, koruma ve özgürce davranmaya sevginin bileşenleri, taşıyıcıları ya da gerçekleştiricileri denilebilir. Dolayısıyla sevgi, uyum, dayanışma ve anlaşmanın temelidir. Bu temel varlığının devamı da karşılıklılık esasına dayanır (Veysal, 2010:131). Buradaki karşılıklı oluş bir menfaati ve ötekileştirmeyi değil gerçek dostluğu ve birlikteliği ifade eder. Yani Gerçek sevgi "biz" (ben+sen) üzerine kuruluyken faydacı sevgi, "ben" (ben+öteki) üzerine kuruludur. Çünkü faydaya dayalı sevgi, seveceği insanı "kendisine bir şey vermek zorunda olan bir nesne (öteki)" (Turan, 2012:213) olarak görür; asla kendisinin değerinde görmez. İnsanın duygu dünyasında dengeyi sağlayacak olan şey rasyonel olan tarafıdır. "Sevginin diğer insan duygularından farklı tarafı, insanın doğal/fitri halinin sevgi temelli olmasıdır. Öfke, nefret, gazap gibi insani duygular ve haller arızidir ve normalleştiğinde döneceği fitrî hal, sevginin hâkim olduğu haldir. Bu anlamda rasyonelliği öldüren, doğru tercihte bulunma (ihtiyar, yani hayırlı olanı seçme) yetisini körelten her türlü sevgi formu da, normalleştirilmesi gereken aşırı hallerdir." (Düzgün, 2011:21) tespitine katılmamak elde değildir. Zira aşırılıklardan arındırılmış orta yol sevginin seyrini de belirler.

Sevgi yavaş yavaş öğrenilebilen bir yaşama sanatıdır(Fromm, 1995:14) ve her şeyin üstündedir. Aynı şekilde seven insan, hisseden, düşünen, isteyen, anlayan, inanan bir kişidir. Seven insan kusurları görmez, bağışlar, üzüntüleri bertaraf etmeye çalışır. Sevgi yoksa aklın ve bilginin faydası dokumaz. Yine insan, sevgisi nispetinde Tanrı'nın gücünden pay alır. Çünkü Tanrı'ya ulaşmanın yollarının başında sevgi gelir. İnsanı tanrısal erdemlerle bezeyip ona onur kazandıran da sevgidir (Atik, 2007:8).

Sevgisini bir amaca yönelten insan yücelir ve değerlenir. Amaçsız bir sevgi ise insanı tüketir ve acı verir. Bu sebeple sevgiye nesne yapılan kaynak herkesi aydınlatabilecek bir özelliğe malik olmalıdır. "Böylece sevgi, salt bir zihinsel kavram veya duygu olmanın ötesine taşarak zihnin dışına çıkar ve kendisine üst düzey varoluş katmanında bir yaşam alanı açar."(Düzgün, 2011: 10). İnsanların birlikteliğine en iyi katkıyı sevgi verebilir. Sadece insanlar için değil, toplumlar ve ülkeler için de durum aynıdır. Çünkü sevgi olmazsa ne çıkar gözetmeyen dış yardımlar, ne karşılıklı barış demeçleri ne de yazılı anlaşmalar varolabilir (Uygur, 2005,177). Aynı şekilde "İnsanların birbirini karşılıklı sevmeleriyle oluşacak güven duygusu, mutluluğun diğer bir nedenidir. Çünkü yaşamı güvenle karşılayanlar, güvensizlikle karşılayanlardan daha mutludur." (Elmalı, 2005:180) tespiti de sevmenin insan açısından önemine işaret eder. Zira sevgi sınır kabul etmez ve ölçülebilir bir şey de değildir. Mutlak iyiliğe dayalı olan bir sevgi süreklilik de arz eder.

Sevgi, adalet ve vicdanla etkileşime girerek kendini dışarıya açar ve böylece erdemlere kaynaklık ederek kalıcı olmaya çalışır. Sevgi ve ona bağlı olan mutluluk dışı dönük olmaz ise geçici olur ve üretkenliğini kaybeder. Bunun sonucunda da sıradanlaşır ve onsuz yaşam monoton hale gelir (Düzgün, 2011:20). Toplumsal yaşamda farklı doğal meyillere sahip, farklı amaçlar peşinde koşan insanların bulunması aralarında bir çatışma ortamını doğurabilir. İşte sevgi erdemi böyle bir toplumsal hayat için yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü sevgi her türden sosyal birlikteliğin hayat kaynağıdır. Bu yüzden sevginin egemen olduğu ortamlarda yasalara fazla iş düşmez. Bu tür sevgi gücünü yaratılıştan ve erdem bilgisinden alır(Çilingir, 2018:85).Aristoteles bunu şöyle ifade etmiştir: "İnsanlar birbirini sevince adalete ihtiyaç kalmaz. Fakat adaletli olsalar da dostsuz olamazlar. Tartışmasız bir gerçek var ki, dünyada bulunan en yüce adalet, merhamet ve sevgiye dayanan adalettir" (Aristoteles, 1997: VIII/4).

III.İbn Miskeveyh'in Ahlak Düşüncesi

İslam ahlak felsefesi üzerine kalıcı eserler yazan Ebû Ali Ahmed b. Miskeveyh(ö.1030)¹, Platon'cu zemin üzerine yükselen Yeni Platon'cu bir vitrinle, çoğunlukla da Aristo'nun ahlâk teorisini tamamen analiz ederek düşüncelerini oluşturmuş ve İslam dininin esasları ile bu düşünceleri telif etmeye çalışmıştır. Onun

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mehmet Bayrakdar, (1999)."İbn Miskeveyh", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20, 201-208.

Tehzîbu'l-Ahlâk'ında² ve diğer ahlâkî incelemeleri olan Mutluluk ve Hüzne Dair, Saadetin Hiyerarşisi ve Adaletin Esası gibi eserlerinde psikolojik ve ahlâkî yönler ön plana çıkmaktadır (Fahri, 2008:94; Saruhan, 2016:396). İbn Miskeveyh teori ve pratiği üçlü metodla birbirine bağlamıştır. Ona göre insan faziletleri alışkanlıkla kazanır, başkalarının tecrübelerinden taklitte faydalanır, iyiyi kötüden ayırmayı intibahla sağlar (Sunar, 1967:82-83). İbn Miskeveyh'e göre, insanın bilme ve yapma kuvveti kendini bilgide varlıkların hakikatleri ile Tanrı'nın varlığında, yapmada ise fiilerin belli bir düzen ve sıraya konmasında gösterir (İbn Miskeveyh, 1983: 43-44). Birbiri ile madde ve suret gibi olan teori ve pratik ancak birbirleri ile tam olabilirler; tek başlarına yeterli olmazlar(İbn Miskeveyh, 1983: 49).

İbn Miskeveyh, Aristo'nun teorik felsefesini esas alan Farabi'yi pratik felsefe bakımından tamamlamaya çalıştığı için kendisine Muallim-i Sâlis (üçüncü muallim) denilmiştir. Yine o, düşüncelerini takip ettiği Farabi'nin sistemini tasavvufa ve İhvan-ı Safa'nın görüşüne bağlar. Fakat o, Farabi'nin aksine olarak, pratiği öncelemiş ve teoriyi onun arkasına koymuştur (Sunar, 1967: 78). Yani ahlaki yaşamı ahlakın bilgisine öncelemiştir. Görüşlerini Kur'an'dan ve sünnetten (nass) delillerle desteklemeye gayret eden İbn Miskeveyh, bir anlamda felsefe ile nassları telif etmeye çabalamıştır. Ahlak alanındaki bu yaklaşımı, kendisinden sonraki ahlakçılar tarafından da sürdürülmüştür.

İbn Miskeveyh'e göre ahlâk ilminin gayesi Tehzîbu'l-Ahlâk'ı yazmaktaki amaçla ortak gözükmektedir. O halde İbn Miskeveyh'e göre ahlâkın amacı, "kendimiz için, bütün davranışlarımızın, iyi olmakla birlikte; kolay, sade ve meşakkatsiz olmasını sağlayacak bir ahlâka ulaşmaktır. Öyle ki bu ahlâk, bir sanat ve öğretici bir düzenleme ile" gerçekleşir(İbn Miskeveyh, 1983:12). Dolayısıyla İbn Miskeveyh, eseri kaleme almaktaki amacının üstün ahlâkî elde etmek olduğunu söylemektedir.

İbn Miskeveyh'in ahlak görüşlerinden büyük oranda etkilenen ve bir anlamda onun takipçisi olan Tusi Tehzîbu'l-Ahlâk'tan şu övücü ifadelerle bahseder:

"Nefsime yemin ederim ki, o kitap bütün erdemi kendisinde toplamıştır. Yaratılmışların yetkinleşmesi için bir kefildir. Onun müellifi, bunu yazmakla öncesinde gizli olan saf hakikati ortaya çıkarmıştır. Müellif, kitabı "Tahare" adıyla isimlendirmiş ve böylece kitabın gerçek manasına uygun bir hüküm vermiş, yalan söylememiştir. Olağanüstü gayretle bütün gücünü ortaya koymuştur. İnsanlara öğüt vermekte aldatıcı olmamıştır...İnsanlar, böyle bir eserdeki değerli fikirleri dikkatle okumakla kendilerini erdem süsüyle donatacak ve bu, büyük bir ölçüde erdemliliğin yeniden canlanması olacaktır."(Tusi, 2007: 12).

İbn Miskeveyh'e göre insan sosyal bir varlıktır ve ahlak da bu dünya yaşantısı içinde gerçekleşir. Bu sebeple tek başına yaşayan bir kimsede faziletler ortaya çıkmaz. O, ahlakında hem prensipleri i'tidal ve tam orta olan rasyoneliteye hem de prensipleri tevekkül, sabır ve rıza olan tasavvufi tecrübeye önem vermiştir. Ona göre ahlakın gayesi

² Bu konuda bkz: Mustafa Çağrı, (2011). "Tehzîbu'l-Ahlâk", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40, 328-330.

de “bütün zaman ve mekanların üstünde, bütün insan ilişkilerine ait en yüksek kemâl, devamlı ve mutlak iyilik olan” üstün saadettir. Bu ise ancak bedeni ve akli saadet gerçekleştikten sonra meydana gelir ve sırf saadet olduğu için arzulanır. Bunun gerçekleşmesi için de nefsanî hazlardan sıyrılmak, akla sarılmak ve felsefi ilimlerde tam bilgi edinmek gerekir (Sunar, 1967:82-83).

İbn Miskeveyh'e göre ahlak ilmi amacını karakter formasyonunda bulur. Bu ise ahlakın değişip değişmediği meselesi ile yakından ilişkilidir. O tabii ahlak kavramının karşısında olarak her türlü ahlakın eğitimle değişebileceğini savunur. Bu ise dengeli ve uyumlu bir işleyişe sahip olan nefsin temel güçleri ile ilgilidir. Nefsin bazı tutkularının tatmini meselesi de haz-elem tecrübesini ahlâkî yaşantının merkezine yerleştirir (Bayrakdar, 1999: 20/205) Nefsin güçleri ifrat ve tefritten uzak olarak itidal ile ancak dengesini bulabilir.

İbn Miskeveyh insanı doğa varlığı olmaktan çıkarıp ahlaki varlık yapan ve erdemli kılan şeyin, “kendine özgü, başkalarıyla paylaşmadığı davranışları, güçleri ve yetenekleridir ki bunlar da düşünme ve temyiz gücüne bağlı bulunan iradî durumlar” olduğunu söyler (İbn Miskeveyh; 1983: 20). İnsanın var olması yaratıcısına bağlı iken erdemli olması iradesi ile ilişkilidir. Nitekim bunu şöyle ifade etmiştir: “Kimin ayırt etmesi daha sağlam, düşüncesi daha üstün ve seçimi daha doğru ise, onun insanlığı o ölçüde mükemmeldir.” (İbn Miskeveyh; 1983: 20).

İbn Miskeveyh'e göre insanın ahlâkına yön vermede nefsin; “insanın düşünme ve ayırt etme gücü (melekî güç); onu tehlikelere karşı koymaya yönlendirme gücü (sebu'î güç) ve insan bedeninin devamlılığını sağlamak için gerekli olan güç (behimi güç)” şeklinde üç temel gücü vardır (İbn Miskeveyh, 1983: 22-23). Bu güçlerin kontrolü, eğitimi ve denetimi insan için zaruridir. Yani insanın bedeni arzuları, duyguları ve düşünceleri sıra ile eğitilmelidir (İbn Miskeveyh, 1983: 40).

İbn Miskeveyh'e göre adalet, hikmet, şecaat ve iffet olmak üzere dört temel erdem vardır. bu erdemlerin altında da farklı erdemler bulunur (İbn Miskeveyh, 1983: 153-155). Ona göre önemli olan bu erdemlere sahip olduktan sonra onlardan sapmamaktır. Çünkü küçük bir sapma insanı erdemsizliğe düşürebilir (İbn Miskeveyh, 1983: 34). Aristo'daki orta yolu takip eden İbn Miskeveyh, aşırılıklardan kaçınıp ortayı tutturma zor olsa da insanın bu zor olandan ayrılmamasını ister.

İbn Miskeveyh'e göre ancak akla uygun, yerinde davranışla insan fazileti elde eder ve ahlâkî olgunluk yalnız faziletlerin bilgisine sahip olmakla değil, bu faziletlerin hayata geçirilmesi ile mümkündür. İyi huylu, üstün yaratılışlı, iyiliği isteyen ve kötülükten kaçınan kimseler fazilet bakımından en üst seviyeye ulaşır ki bu da çok az insana nasip olur (İbn Miskeveyh, 1983: 153-155). İbn Miskeveyh'e göre iyilik sırf iyi olduğu için yapılmalıdır. Yine iyiliğin ilahî yönü de gözetilmelidir. Gösteriş yapmak ya da ün kazanmak için yapılan iyilik insana şeref kazandırmaz. Bu sebeple, sırf iyilik yapan kimse gerçek zevki tatmış kimsedir (İbn Miskeveyh; 1983: 139).

IV.Tehzîb’ul Ahlak’da Sevgi

İbn Miskeveyh’e göre insanlar kendilerini tamamlayan diğer insanlara muhtaçtırlar. Zira insanlar bazı eksikliklerle yaratılmıştır ve her birinin fert olarak mükemmelliğe ulaşması zordur. Bu sebeple onlar birbirleriyle yardımlaşmak durumundadırlar. Ünsiyet anlamından yola çıkan İbn Miskeveyh, insan tanımını bu kavramla ilintilendirmiş ve onun sosyal bir varlık olmasını sağlayan şeyin de bu kavram olduğunu belirtmiştir. Ünsiyet ise her türden sevginin kaynağıdır(İbn Miskeveyh, 1983: 153). Burada İbn Miskeveyh Peygamberimizin bir hadisine³ atıfta bulunarak şöyle söyler: “Bütün organları yararlı bir işi yapmada birleşmiş olan bir fert gibi birbirine bağlı ahenkli bir toplum olmak için dağınık fertlerin birleşmelerine ve kaynaşmalarına ihtiyaç ve zaruret vardır.” (İbn Miskeveyh, 1983: 149). Acaba insanları birbirine kaynaştırarak ve onları birbirleri için çalıştıracak olan şey nedir?

İbn Miskeveyh, bu soruya sevginin niteliği ve türleri açısından cevap vermeye çalışır. Ona göre dört tür sevgi vardır:

- a) Çabucak oluşan ve çabucak kaybolan sevgi,
- b) Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi,
- c) Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi,
- d) Yavaşça oluşan ve yavaşça kaybolan sevgi”(İbn Miskeveyh; 1983: 122).

Çabucak oluşan ve çabucak kaybolan sevgi, hazlarla oluşur ve anlık olana tekabül ederler. Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi, iyiliklerden meydana gelir ve kalıcı olurlar. Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi, menfaatler sebebiyledir ve menfaat bitince sevgi de biter. Hem iyilik hem menfaat hem de haz varsa sevgi yavaşça oluşur ve yavaşça kaybolur(İbn Miskeveyh; 1983: 122-123).

İnsanlarda bulunan sevginin farklı türlerde farklı boyutlarda gerçekleştiği söylenebilir. Sözelimi karı-koca arasındaki sevgi, anne-babanın çocukları ile arasındaki sevgi, kardeşlerin birbirleri arasındaki sevgi, arkadaşlar arasındaki sevgi, yöneten yönetilen arasındaki sevgi ve yaratıcıya karşı sevgi vb. arasında farklılıklar vardır. Böyle farklılıkların olması da insanın tabiatı gereğidir. Burada da önemli olan sevginin kalıcılığıdır.

İbn Miskeveyh’e göre insan ruhu tabiatla temas edince kirlenir. İnsan ne zaman maddi ve manevi kirlilerden temizlenirse en temiz ve yalın olana temaşa edebilir. Böylece O’nun nurundan ve sevgisinden nasibini alır(İbn Miskeveyh; 1983: 125). Bu ilahi olana sevgi kuşkusuz sevginin en yüce halidir ve bu çok az kimseye nasip olur. Bir başka sevgi türü eşler arasındaki sevgidir. Karı-koca arasında zevkler, menfaatler ve iyilikler ortak olunca sevgi kökleşir, yuvaları şen olur ve ilişkileri sağlam olur. Ters durumda aile içi düzen bozulur ve sevgi kaybolur (İbn Miskeveyh; 1983: 128). Yine baba ile çocuğu

³ “Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acıtmakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”(Buharî, Edeb 27; Müslim, Birr 66).

arasındaki sevgi de farklı boyuttadır. Ona göre babanın sevgisi fitridir, çocuğun sevgisi ise kesbidir. Anne karnından büyüyünceye kadar baba sevgisini çocuğuna sarf eder, çocuk ise ancak fayda nispetinde babayla sevgi ilişkisi kurar. Yine ona göre hükümdar ve tebaası arasındaki sevgi ilişkisi de baba-çocuk ilişkisi gibi olmalıdır. Eğer menfaat sadece sevgiyi belirlerse yöneten ve yönetilen arasında istenmeyen, iki yüzlü bir sevgi meydana gelir ki bu da kınanacak bir sevgidir (İbn Miskeveyh; 1983: 130-131).

İbn Miskeveyh'in üzerinde durduğu bir diğer sevgi türü de hoca-talebe arasındaki sevgidir. Ona göre bu sevgi ilahi olana sevgiden sonra gelir. Çünkü hoca talebesini faziletle yetiştirir, hikmetle besler ve onu ebedi olana hazırlar. Bu sebeple hocanın emeğinin karşılığı ödenemez ve talebe olan hocasına samimi bir sevgi beslemelidir (İbn Miskeveyh; 1983: 134). İbn miskeveyh, ahlaken iyi olan bir kişinin bu sevgi türlerini birbirine karıştırmadan ve her birinin hakkını vererek yaşaması gerektiğini belirtir. Aksi takdirde insanlar arasında denge bozulur (İbn Miskeveyh; 1983: 135).

Bu sevgi türlerinin yanında İbn miskeveyh sevginin derecesinden de bahseder. Ona göre iyilik yapan, emek sarfeden ve zorluklara katlananın sevgisi iyilik yapılanlardan, emek sarfedilenlerden ve zorluklarına katlanılandan derece bakımından daha üstündür. Çünkü birincilerin iyi olma iştiağı ve bunu yapma gücü ikincilerden daha fazladır. Bazen insan maddi olana da sevgi duyar. Burada da sevginin derecesi maddenin elde edilmedeki zorluğu ile doğru orantılıdır (İbn Miskeveyh; 1983: 137-138). Burada dikkat edilmesi gereken nokta derece farkının sürekli olacağı ve durumlara ve kişilere göre sürekli değişeceği. Mesela birisine yardım etme arzusundan kaynaklanan iyilikle birisinin hayatını kurtarma arzusuyla yapılan iyilik arasında fark vardır ve olmalıdır. Bunun iyilik yapılan kimsedeki karşılığı da derece bakımından farklıdır ve olmalıdır da. Nitekim toplumda en çok kınanan erdemsizliklerden birinin nankörlük olması sevginin derecesini de etkilemektedir.

V.Sevginin 'Öteki'de Gerçekleşmesi: Dostluk

İbn Miskeveyh, dostluğu sevginin özel bir durumu olarak ele alır ve hem nicelik hem de nitelik bakımından nadir olana indirger. Ona göre insanlar, menfaat ve iyilik durumlarına göre dost edinebilirler. Menfaat temelli dostluklar ancak menfaat devam ederse devam eder. Fakat iyilik temelli dostluk, özü gereği, sürekliliğe ve kalıcılığa sahiptir ve bu dostluğa sahip olanların sevgisinde eksilme olmaz. Çünkü bu tür dostlukta dostu kendin gibi görme vardır (İbn Miskeveyh; 1983: 124).

İbn Miskeveyh, dostluğun temelini iyilikle oluşturmanın gerekliliğinden bahsettikten sonra gerçek dostun hangi niteliklere sahip olması gerektiğini de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre, dost edinilecek kimseye sorulacak ilk şey çocukluğunda anne-babası, kardeşleri ve akrabalarıyla olan ilişkisinin nasıl olduğudur. Eğer bir kişinin ailesi ile olan ilişkileri iyiyse dost edinilebilir. Yine iyilik gördüğü kimselere karşı minnet ve şükran duygusunun olup olmaması da dost edinilecek kimsede aranan bir özelliktir (İbn Miskeveyh; 1983: 142).

Dost edinilecek kişi rahatına düşkün olmamalı, zahmetli işlerde ağır hareket etmeden koşturmalıdır. İbn Miskeveyh, keyif ehli kimselerin dostluğuna bir anlamda karşıdır.

Yine dost edinilecek kişi, mal ve biriktirme hırsına sahip olmamalı, altın ve gümüşe değer vermemelidir. Çünkü işin içine maddi menfaat ve mal sevgisi girdiğinde dostluk bozulabilir. Aynı şekilde bir kişinin gururlu ve kibirli olması ve lider olma düşkünlüğü de dostluğun gerçekleşmesinin önündeki engellerden biridir. Dostluğun kurulmasında etkili olan diğer bir faktör de kişinin oyun, eğlence ve müstehcenliğe olan düşkünlüğüdür. İbn Miskeveyh bunları dostluğu engelleyen şeyler olarak görür. Dost edinmede onun dikkat çektiği durumlardan biri de kişinin dostlarının sayısıdır. İlginç bir şekilde o, dostu az olanların dostluğa daha layık olduğunu düşünür. Çünkü çok sayıda dost, sevinç ve keder durumlarında insanın ilgisini böler ki bu da dostluğu azaltır (İbn Miskeveyh; 1983: 142-143).

Dostluğun kurulması ve elde edilmesi kadar devam ettirilmesi de önemlidir. İbn Miskeveyh bu amaçla bazı öneriler sunmaktadır. Öncelikle bir kimse dostuna karşı her zaman güler yüzlü, hoş sohbetli olmalı onun iyi ve kötü günlerinde yanında olmalıdır. Paylaşma konusunda gerekirse bütün malını ve canını ortaya koyabilecek cesaretle olunmalıdır. Dosta karşı gösterilecek her davranışta ona olan muhabbet ve bağlılığın izi gözükmeli, onun güvenini sarsacak herhangi bir fiil de bulunulmamalıdır. Böylece onun sevgisi de daha kolay oluşacaktır (İbn Miskeveyh; 1983: 144). Bir kimsenin elde edeceği güç, zenginlik ve ilimden dostlarını faydalandırması onlarla bağlarının daha kuvvetli olmasına sebep olacaktır (İbn Miskeveyh; 1983: 145). Burada dostluğu koruması gerekenin güç ve servete sahip olan kimsenin olması gerektiği aşikardır. Bugün bile toplumda insanları birbirinden soğutan etkenlerin başında bu 'vefasızlık' gelmektedir. Demek oluyor ki menfaat temelli oluşan şey dostluk değildir. Dostları kazanmak zor kaybetmek kolaydır. Bazen bu kaybediş düşmanlıklara da sebebiyet verebilir. İşte asıl felaket o zaman başlar.

İbn Miskeveyh, dostlar arasında ancak sohbet olabileceğini, tartışmaların dostluklara zarar vereceğini belirtir. Çünkü tartışmanın sonucunda çıkabilecek anlaşmazlıklar onların birbirlerinden uzaklaşmasına sebebiyet verebilir. Bu sebeple anlamsız tartışmalardan kaçınılmalıdır. Yine dostların birbirlerinin kusurlarıyla alay etmemesi, dost olmayanların yanında kusurların örtülmesi ve dostun olmadığı ortamlarda onun hakkının savunulması da gerçek dostun üzerine düşen vazifelerdendir. Toplumda sıkı dostlukları bozacak kötü niyetli kimselerin olduğu da unutulmamalıdır. Bu sebeple dostun arkasından kötü bir şekilde konuşulmasına fırsat verilmemelidir (İbn Miskeveyh; 1983: 146-148). Aslolan şey dostlar arasında yakınlaştırıcı etkenlere sarılmaktır. Düşmanın attığı taştan daha çok dostun attığı gülün insanı yaralaması bu meyanda daha iyi anlaşılabilir.

İbn Miskeveyh'e göre dostlar arasındaki anlaşmazlıklarda esas olan şey sükunet ve tatlı dildir. Herkesin kusuru ve eksikliği olabilir. Ancak asıl olan şey dostluğun sürdürülmesinin gerekliliğidir. Bunun içinde hastasını iyileştirecek doktor edasıyla dostlar birbirlerine yumuşak bir dille kusurlarını ve onları giderme yollarını telkin etmelidirler. Çünkü dostların yanında giderilemeyen kusur başkalarının kınamasına açık olur ki bu da gerçek dostları üzer (İbn Miskeveyh; 1983: 148).

İbn Miskeveyh, mutluluğun ileri seviyede yaşanmasında dostlukların rolüne değinir. Tabiatı gereği tek başına yaşayamayacak insanın mutluluğu da dostları sayesinde ömürlük olur. Bu mutluluk başka insanlar için de örneklik teşkil eder. Böylece iki kişi arasında başlayan sinerji başkalarına da sirayet eder(İbn Miskeveyh; 1983: 165-166). Bunun elde edilmesi için kişiye düşen şey dostça çabalamaya devam etmektir. Zira mutluluk gibi iyi şeyler hep daha fazla çabayı gerektirir.

VI.Sonuç

Ahlaki erdemler insanlar arasında asgari düzeyde bulunması gereken müştereklerdir. Bu erdemlerin en önemli yönü insanları uzlaşabilir kılmasıdır. Tanımı gereği erdemler istenilen ve arzu edilen şeylerdir. Toplum içerisinde herhangi bir erdeme sahip olmak insan olan herkes için bir vazife haline gelmelidir. Ancak her insanın tabiatı ve eğitimi erdemini peşinden koşmaya temayül göstermeyebilir. Bunun yanında erdemlerin kendi içlerinde barındırdıkları zorluklar da onların elde edilmesini zorlaştırır. Erdemleri elde etmek yeterli de değildir. Zira erdem karakteri gereği kesintisiz bir sahiplik arzular. Bu yüzden aslolan sahip olunan erdemi yaşam boyunca var kılmaya çalışmaktır.

Erdemlerin mutlulukla doğrudan ilişkisi vardır. Mutluluk ise bireysel olmaktan ziyade toplumsal görünürlüğü oranında değerlidir. Dünya tarihine bakıldığında toplumlar nezdinde mutluluğun sağlandığı zamanların çok kısa aralıklar olduğu tespiti rahatlıkla yapılabilir. Bu tespit karamsar bir tablo oluştursa da çözümsüz değildir. Çözüm karmaşık da değildir. Zira dünyayı yeniden keşfetmeye gerek yoktur. Bugüne kadar sayısız eserde yazılmış belli sayıda erdemleri toplumsal halkalar halinde işlevsel hale getirmekle işe başlanabilir. Arşimed "bana bir manivela ve sağlam bir dayanak verirseniz dünyayı yerinden oynatırım" demişti. İşte sevgi erdemi erdem peşinde olanların sağlam dayanak noktasıdır denilebilir.

Sevgi önce bireylerin içinde başlamalıdır. Daha sonra ailede, komşularda ve toplumun her katmanında çoğalmalıdır. Aynı toplumda yaşayan insanlar arasında sevgi oluşursa problemler en aza iner. Böylece mutlu bir yaşam mümkün olur. Sevginin olmadığı yerlerde ise katı kurallar işlemeye başlar. Katı kurallardan oluşan bir ailede, çevrede ve toplumda yaşamak oralarda düzeni sağlar ama mutluluğu sağlamaz. Bu sebeple akıllı insanlara düşen görev sevgiyi her ortamda hakim kılmaya çalışmak olmalıdır.

Sevgi Yüce Allah tarafından insana verilmiş en büyük nimetlerden biridir. Kaynağı Yaradan olduğu için herkeste vardır ve paylaşıldıkça çoğalan bir niteliğe de sahiptir. Yine kavram dünyamızda sevgi ile ilgili pek çok sözcük vardır. Bu da aslında sevgi konusunda köken bakımından bağlanabilecek değerlerin var olduğunu gösterir. Aynı şekilde sevginin harekete geçirici gücü de vardır. Bu noktada sevgi insan için ihya edici bir amaca dönüşebilir.

Sevgide bencilliği önleyecek olan şey de çift yönlü dostluklardır. Dostluk ise sevginin en somut halidir. Bu sebeple denilebilir ki; insanlar dostsuz doğabilirler ama dostsuz ölmemelidirler.

Kaynaklar

- Aristoteles. (1997). Nikomakhos'a Etik, (Çev. Saffet Babür), *Ankara: Ayraç Yayınları*.
- Atik, M. Kemal. (2007). "Aşık Mahzûni Düşüncesinde Tanrı Ve İnsan Sevgisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1-11.
- Baudillard, Jean. (2004). " Tutkunun Kötülük Meleği", (Çev.: Oğuz Adanır), *Doğu Batı Dergisi*, 27, 87-97.
- Bayrakdar, Mehmet. (1999). "İbn Miskeveyh". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C:20: 201-208. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa. (1989). "Ahlak". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 2, 10-14.
- Çilingir, Lokman. (2018). "Platon'dan Tusi'ye Sevgi Siyaseti", *Temaşa*, 8, 73-96.
- Düzgün, Şaban Ali. (2011). "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:1, 5-25.
- Elmalı, Osman. (2005). Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi, *İstanbul: Ataç Yayınları*.
- Erdem, Hüsameddin. (2015). Ahlâk Felsefesi, *Konya: Hü-Er Yayınları*.
- Fahri, Macit. (2008). İslâm Felsefesi Kelâmı Ve Tasavvufuna Kısa Bir Giriş, (Çev. Şahin Filiz), *İstanbul: İnsan Yayınları*.
- Fromm, Erich. (1995). Sevme Sanatı, Çev: Yurdanur Salman, *İstanbul: Payel Yayınları*.
- Fromm, Erich. (1999). Erdem ve Mutluluk, (Çev.: Ayda Yörükân), *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1993). "Sevi", *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Cilt: 6, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. (1983). Ahlakı Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-Ahlâk), (Çev. Abdulkadîr Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç). *Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*.
- Mengüşoğlu, Takıyyettin.(1949). Kant ve Scheler'de İnsan Problemi, *İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları*.
- Özden, H. Ömer ve Osman Elmalı. (2017). İlkçağ Felsefesi Tarihi, *İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları*.
- Özden, H. Ömer. (2007). Aşk Felsefesi- Türk ve Batı Düşüncesinden Örneklerle, *İstanbul: Arı-Sanat Yayınevi*.
- Pieper, Annemarie. (1999). Etiğe Giriş, (Çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer), *İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.

- Saruhan, Müfit Selim. (2016). "İbn Miskeveyh", Dođudan Batıya Düşüncenin Serüveni(Edit.: Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya), *İstanbul: İnsan Yayınları*.
- Sunar, Cavit. (1967). İslam Felsefesi Dersleri, *Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*.
- Turan, Mehmet İ. (2012). Aşkın ve Sevginin Felsefesi, *İzmir: Etki Yayınları*.
- Tusi, Nasireddin. (2007). Ahalk-ı Nasırı, (Çev.: Rahim Sultanov), *İstanbul: Litera Yayıncılık*.
- Uygur, Nermi. (2005). Yaşama Felsefesi, *İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*.
- Veysal, Çetin. (2010). "Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiđi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 49-76.